

Марија М. Гордић
Универзитетска библиотека у Крагујевцу
mgordic@kg.ac.rs

УДК 027.6:271.222(497.11)-523.6
027.6:004(497.11)

РЕКОНСТРУКЦИЈА И ФОРМИРАЊЕ САВРЕМЕНЕ БИБЛИОТЕКЕ МАНАСТИРА СТУДЕНИЦЕ – ПРИМЕР ДОБРЕ ПРАКСЕ ОЧУВАЊА КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА СРБИЈЕ

Сажетак: Рад је настао као последица ангажовања библиотекара Универзитетске библиотеке из Крагујевца у оквиру пројекта *Ревизија и сѝручна обрада фонда Библиотеке манастира Студенице*. У чланку је приказана потреба и доказ о важности очувања културне баштине, на примеру успешне реконструкције библиотеке манастира Студенице, као и каталожке обраде библиотечких публикација у електронском формату. Разматрани су историјски аспекти настанка и развоја манастирских библиотека и њихов утицај на писменост и културу српског народа. Могућност даљег ширења ангажовања на конзервацији и дигитализацији библиотечке грађе, представљало би велику помоћ у раду за научнике филолошке, историјске, археолошке и богословске провинцијенције. Реконструисана и модернизована библиотека манастира постала је узор другим манастирским библиотекама, правећи први корак ка другачијој афирмацији ових специјалних библиотека.

Кључне речи: манастирска библиотека, реконструкција, фондови, каталожка обрада, културна баштина, манастир Студеница.

Увод

У жељи да се повежу садашња и будућа деловања, потребно је да дефинишемо појам културне баштине. Појам „култура” обухвата комплетност радњи или појава у материјалном и духовном животу сваког народа (посматрајући локално), или читавог човечанства (глобално). „Баштина” су сва сачувана добра и достигнућа које смо добили од предака и које, поред нових савремених, остављамо потомцима за нека будућа времена. Тако ће се културни идентитет једног народа ослањати на наслеђена добра претходних генерација, уз покушај формирања новог, јединственог културног наслеђа за будуће нараштаје. Културна добра баштине материјалне и нематеријалне специфичности једног народа. У

том смислу бројимо наслеђена археолошка налазишта, архитектонске грађевине, спомен-обележја, ликовне уметнине, али и језик, усмену и писану традицију, књижевност, музику, позориште и друго. Овако истакнута национална блага, на најбољи могући начин и не ретко, бивају препозната као добра од изузетног значаја за укупно човечанство, а Уједињене нације за образовање, науку и културу – УНЕСКО¹ дефинише их као „незаменљиве изворе живота и надахнућа”.² Чување, надоградња и залагање за што боље представљање културних добара, представљају императив сваког друштва.

Средњовековне манастирске библиотеке

Значајна средишта културног живота у средњовековној Србији, почев од 12. века, били су манастири. Монаштво, окупљено око својих светиња, испуњавајући завете, осетило је потребу за коришћењем писаних богослужбених књига. Њихово исписивање, а касније и умножавање преписивањем, утицало је на формирање манастирских библиотека. Најстарија српска библиотека у средњем веку, основана је при Светој царској српској лаври Хиландару³ на Светој гори Атос, 1191. године. *Хиландарски типик* Св. Саве⁴ помиње „прилагање” књига приликом оснивања манастира. Ангажованост хиландарских монаха у развоју српске књижевности и уметности није ни потребно наглашавати, будући да је данас то архив од 507 рукописних повеља, средњовековних владара, 1041 рукописне књиге, са укупно 312.000 страна, свитака, 80 старих књига штампаних од 15. до 17. века, и 40.000 књига из раздобља од 17. века до данас.⁵

Угледајући се на ову библиотеку, новоосновани средњовековни српски манастири, израђивали су типике и друге богослужбене књиге. Најмање манастирске збирке бројале су 12 књига, које су задовољавале најнужније литургијске потребе. Тако свака манастирска библиотека мора садржавати: јеванђеље, апостол, служабник, требник, псалтир,

1 UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization <https://en.unesco.org> (преузето 17. 5. 2018).

2 У оригиналу: „Our cultural and natural heritage are both irreplaceable sources of life and inspiration” http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=31553&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (преузето 15. 5. 2018).

3 Манастир Хиландар, <http://www.hilandar.org> (преузето 18. 5. 2018).

4 Св. Сава, Хиландарски типик, https://www.rastko.rs/knjizevnost/liturgicka/svsava-sabrana/svsava-sabrana_04_c.html (преузето 24. 5. 2018).

5 Ризница Хиландара, <http://hilandar.info> (преузето 18. 5. 2018).

часослов, скраћени октоих, скраћени триод – посни и цветни, празнични минеј и паримејник.⁶ Један од најважнијих задатака многих монаха односио се на послове у библиотеци.⁷ У *Карејском ѿиѿику*⁸ из 1199. године, прописан је посебан режим за књиге у манастиру и проглашено је начело њихових неутуђивости. Поред озбиљних залагања да се књиге сачувају од пропадања, посебно је занимљива чињеница да је прибежавано клетвама као осигуравајућим методама против крађе рукописа.⁹ Захваљујући манастриским скрипторијумима, квалитет преписа је растао. Ресавска школа постала је ауторитет у преписивању и превођењу, тако да се до 18. века по ресавским радовима мерио квалитет рукописа. Многи манастири (Љубостиња и Хиландар), строго су се држали ресавских правила рада.¹⁰ Током векова, фондови су се богатали првенствено придруживањем владарских и властелинских библиотека, које су садржавале хронике, летописе, историографска дела, правне преписе, али и световну литературу. Сачувани су примерци књига из личних библиотека краљева Владислава, Уроша и Милутина.¹¹

Када говоримо о историји српских манастирских библиотека можемо истаћи нарочито значајне периоде. Као почетни и најдрагоценији период у историји библиотекарства Србије издваја се Немањићи период (12–14. век). Почев од Хиландарске библиотеке, преко библиотеке у Студеници, Жичи, Милешеви, до Пећи и Грачанице, библиотеке су живеле своје сјајно доба. Други значајан период је време Ресавске

6 Димитрије Богдановић, *Кашалот ђирилских рукописа манастира Хиландара* (Београд : Српска академија наука и уметности : Народна библиотека СР Србије, 1978), 19.

7 Јеленка Пандуровић, Маја Анђелковић, *Крајња историја исма, књије и библиотеке* (Бања Лука: Универзитет: Филолошки факултет, 2014), 112.

8 Св. Сава, *Карејски типик*, http://www.rastko.rs/knjizevnost/liturgicka/svsava-sabrana/svsava-sabrana_03_c.html (преузето 18. 5. 2018.).

9 Св. Сава, *Студенички типик* „Ако ли ко усхте некада, у неко време да од манастира узме или од црквенога, од светих икона или часних сасуда или завеса или књига, било од манастирских села или Влахе или у стоци или у којој год ствари да узме ко одељивати од манастира, било онај који влада овом земљом или ко од других који су под њим, или , било онај који влада овом земљом или ко од других који су под њим, или епископ или и сам игуман, или у њему братија, искушењем демонским покренут да учини таково што: везујемо овога силом Оца и Сина и Светога Духа и проклињемо да не буде причастан светоме телу и крви Господа Бога. Трипут је он јадан и трипут проклет, ма ко био, ко погази слободу и ништа не помисли. Ко би тако нешто учинио, како да неће после бити кривац? Нека ово буде на тај начин прописано” (Београд: Народна библиотека Србије, 1994): 71.

10 https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%B0%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B0_%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0 (преузето 18. 5. 2018.).

11 Десанка Стаматовић, „Библиотекарство”. *Историја српске културе* (Горњи Милановац: Дејче новине, 1996): 281.

школе у доба деспота Стефана. Оснивање чувене преписивачке радионице у оквиру библиотеке манастира Ресава (Манасија), под патронатом Константина Филозофа, биографа са двора, привлачило је велики број монаха – преписивача. Најбројнији су били светогорски и монаси из Трновске књижевне школе. Трећи, каснији период од краја 15. века везан је за рад Цетињске штампарије и ангажовање монаха Макарија, који одласком на Свету гору односи неке од штампаних књига из ове штампарије. Период 16. и почетак 17. века, везујемо за значајне преписивачке, штампарске и рестаураторске активности код Срба у манастирима Грачаница, Милешева, Дечани и Пећка патријаршија.

Библиотека манастира Студеница

Манастирске и црквене библиотеке у Србији јесу најстарије, али с обзиром на велику заинтересованост за њихову обнову, могу се посматрати као најмлађе. Социјална свест државе и народа током 20. века није била на високом степену, тако није препозната важности њиховог постојања и одрживости. Запуштене и релативно расељене библиотеке почетком 21. века, започињу свој нови живот. Међутим, први проблем на који се наилази када се започињу радови на обнови, јесу правни оквири у које треба сместити ове библиотеке. Непостојање икакве законске регулативе државе, нити српске православне цркве, о дефинисању статуса и припадности ових библиотека, отежава правни статус радова, њихово финансирање и руковођење. С обзиром на своју специфичност у сваком смислу, библиотеке манастира најчешће су и остављене на руковођење игуманима или монасима, који су добили такво послушање. Обавеза је да се одреде просторије за смештај фондова, обавља селективна набавка у зависности од потреба братије, учествује у заштити старих и ретких публикација и слично. С обзиром на то да се ради о великом послу који изискује много времена, а да библиотеке нису ни приближно сређене како би се лакше користиле, све чешће се прибегава тражење помоћи од националних библиотечких институција.

Манастир Студеница¹², један од највећих и најлепших српских манастира, грађен је у периоду од 1183. до 1196. године и уписан на Унескову *Листу светске природне и културне баштине*, 1986. године.

¹² <http://whc.unesco.org/en/statesparties/rs> (преузето 18. 5. 2018).

Овим чином стављен је акценат на важност одрживости и очувања историјских споменика као и свих пропратних елемената који је карактеришу. Студеничка ризница и библиотека немају тачно назначене године својих настанака, али се с правом сумња да су прве књиге које су стигле у манастир и којима су се користили монаси у 12. веку донете са Хиландара, заједно са моштима Светог Симеона. Како би се поставио ред у манастирском животу, неопходно је било исписати типик, па тако 1208. године, у Студеничкој испосници, Св. Сава пише *Сѣуденички ѿиѿик*.¹³ Он представља и први устав Српске православне цркве и темељно обрађује теме везане за организацију рада и свакодневног живота манастирске браће, почев од организације службе и молитве до исхране и поста. Посебан део *Сѣуденичкој ѿиѿика* је *Жѿѿије Св. Симеона*. Оно представља једно од најранијих па тако и најзначајнијих дела српске средњовековне књижевности.

Манастирска библиотека умножавала је свој фонд преписивањем књига, које су чуване или поклањане другим манастирима, али је и даривана (дароцавци су били домаћа властела и манастири ван тадашње Србије). Такође, постоје примери који упућују на праксу писања књига за саму Студеницу. Пример је и очуван примерак *Синодика* из 1655. године, који је написан у Москви. Не може се са сигурношћу установити колики део књижног фонда није више у библиотеци. Оно што је сигурно, јесте да су чести ратови били најчешћи узроци пресељења мошти и књига у друге манастире. Успешност повраћаја није увек била висока, па се тако многи рукописи данас чак налазе и у другим земљама као на пример *Жѿѿије Св. Симеона*, које се чува у Националном музеју у Прагу. У ризници манастира, поред *Синодика*, чува се и *Сѣуденичко четворојеванђеље* из 15. века, украшено великим заглављима и богато колорисаним преплетеним иницијалима.¹⁴

Поред ова два рукописа, који имају посебан статус у манастиру, библиотека чува и штампане књиге из 17. и 19. века. То су углавном минеји, јеванђелистари и пролози, мање или више оштећени нарочито због неадекватних услова чувања. То нас враћа на тему заштите културних добара. Занемаривање прописа о адекватном чувању добара и конзервацији, у овом случају старих и ретких књига, као и неадекватно финансирање манастира за ове потребе, највише су утицали на пропадање

¹³ Св. Сава, Студенички типик, 1994.

¹⁴ <http://www.manastirstudenica.rs/o-manastiru/riznica> (преузето 21. 5. 2018).

библиотечке грађе. Захваљујући проф. др Маји Анђелковић, која се несебично заложила и, уз благослов игумана студеничког архимандрита Тихона (Ракићевића), упустила у разматрање обнове студеничке библиотеке, отпочео је рад на пројекту *Ревизија и стиручна обрада фонда Библиотеке манастира Студенице*,¹⁵ суфинансиран од Министарства културе и информисања Републике Србије.

Проф. др Анђелковић, припада оној групи научника филолошке и теолошке провинцијенције, који су својим интересовањима директно упућени на библиотеке студеничког типа, а често нису у могућности да им приступе на адекватан и свеукупан начин (позајмљивање, претраживање и видљивост фондова практично није омогућено). Такође, пројекат је последица и вишегодишњих покушаја манастирског братства да се сређивањем библиотечног фонда олакша његово коришћење. Сви претходни покушаји да се утврди тачан број књига остали су неуспешни, јер је прилив нових издања стално условљавао промену смештаја и броја. Велики део фонда није имао своје место у библиотеци већ се налазио у келијама у монашком конаку. Управо ови разлози уједињују три велике националне библиотеке: Универзитетску библиотеку из Крагујевца, Народну библиотеку „Стефан Првовенчани” из Краљева и Народну библиотеку „Вук Караџић” из Крагујевца, чији су библиотекарски у току две године урадили ревизију постојећег фонда, комплетну каталогизацију монографских и серијских публикација у систему COBISS.SR¹⁶ и активно учествовали у адаптацији простора у којима су фондови смештени.

Као што је већ назначено, почетак радова на фондовима Библиотеке, везује се за 2015. годину, када је започета велика акција утврђивања стварног броја публикација са њихових тадашњих локација. Огроман проблем представљало је измештање и сабирање свих књига на једну локацију, њихова груба евиденција и селекција по врсти грађе. Поред књига које су већ припадале манастиру, евидентирано је још преко 1100 наслова релативно новијег датума издања, поклоњених манастиру. До 2016. године, када је Министарство културе и информисања званично одобрило пројекат утврђен је укупан број од приближно 10000 наслова.

Током 2016. године оформљена су четири фонда: Фонд старе и ретке књиге (Р), Фонд монографских публикација (М), Фонд континуираних

15 Носилац пројекта: Српски православни манастир Студеница.

16 COBISS.SR-Кооперативни онлајн библиографски систем и сервис.

извора (С) и Фонд некњижне грађе (Н) који, поред дијапозитива и музикалија, садржи веома занимљиве старе фотографије и писма строго везаних за живот самог манастира Студенице. Поред формирања фондова, одељене су и подлокације њиховог смештаја, како би се на што лакши начин омогућила манипулација и боља прегледност.

С обзиром на специфичну ситуацију ове специјалне библиотеке затвореног типа и потреба њених корисника (монаха), издвојен је велики број дупликата монографија, издвојени су неадекватни и неактуелни наслови часописа, различите брошуре и други наслови који својом тематиком не одговарају овој библиотеци. Сви вишкови су (око 1000–1200 примерака), по благослову игумана студеничког, поклоњени школској и јавној библиотеци места Студеница, као и библиотекама учесницама на радовима, сразмерно њиховим дезидератима.

Посебна пажња поклоњена је Фонду старе и ретке књиге који броји око 500 примерака. То су великим делом књиге – уникати, или књиге са оригиналним, неубичајено вредним белешкама, чиме завређују посебно научно проучавање. Чињеница да је читав пројекат и био првенствено замишљен као покушај очувања овог фонда, због његове изузетне како културно-историјске, тако и материјалне вредности, условили су посебно стручан начин селекције, који је у сагласју са законским критеријумима о третману старе и ретке библиотечке грађе.¹⁷ Књиге су издвојене и имају посебну локацију, делимично су разврстане, али Фонд није комплетно довршен. Донета је одлука да се направи план о његовој, првенствено конзервацији, па затим каталошкој обради и коначно, дигитализацији. На тај начин ће ово културно добро трајно бити сачувано од даљег старења и неминовног пропадања.

Водећи се правилима о евиденцији библиотечке грађе,¹⁸ уследила је стручна обрада почев од сигнирања и инвентарисања. Договорно је, у складу са традицијом манастира о чувању руком писаних докумената, да се ураде четири писане инвентарне књиге, без обзира на обавезност постојања штампаих верзија, које омогућава програм коришћеног софтвера.

Оно што издваја библиотеку манастира Студеница, јесте непобитна истина да је то једина, а самим тим и прва библиотека неког манастира која је прикључена на неки онлајн библиографски систем и сервис. У

17 „Закон о старој и реткој библиотечкој грађи”, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 52 (2011).

18 Правилник о евиденцији библиотечке грађе http://www.itn.sanu.ac.rs/images/akta/Pravilnik_evidencija.pdf (преузето 29. 5. 2018).

COBISS.SR систему добила је акроним БМСТ и статус пуноправног члана, па као таква уређена по свим правилима међународних стандарда. Припадност систему узајамне каталогизације у Србији, сврстава је у претраживач светске мреже каталога WorldCat.¹⁹ Овакав вид отворености ка свету представља један од најбољих начина промовисања културне баштине једног народа.

До краја 2016. године инвентарисано је и сигнирано преко 4000 публикација, а каталошки обрађено 2350 монографских публикација. Велики проблем представљала је лоша интернет конекција, која је с почетка 2017. године превазиђена, па је само у тој години додатно инвентарисана и сигнирано 4561 и каталогизована 6269 публикација, од чега 4070 монографских и 2199²⁰ континуираних извора (57 наслова и 643 годишта). Поред ових послова додатно је прегледан још један већи део Фонда старих и ретких књига и том приликом је извршена потпуна идентификација 108 јединица, које су предате на упис у Регистар старих и ретких књига Народне библиотеке Србије.²¹ За 20 јединица није било могуће открити места и године издања, па ове књиге нису могле да буду уписане у поменути регистар.

Стални прилив нових књига и њихова селекција и каталогизација условили су да је на крају 2017. год. укупан број инвентарисаних библиотечких записа био 6600, са 5610 каталошки обрађених записа у локалној бази података. Посао који је започет у манастиру Студеница није до краја завршен. Ова, као и свака друга библиотека представља жив организам, подложен сталним променама. Нове књиге и часописи који стално пристижу условљавају стално или периодично ангажовање библиотекара, који су спремни да својим волонтерским радом одрже овај важан систем активним.

Закључак

Посматрајући из угла културног наслеђа, манастирске библиотеке у Србији јесу чувари културне баштине и као такве захтевају адекватан

¹⁹ Приступајући веб страници OCLC WorldCat, преко COBISS.SR могу се претражити фондови БМСТ <https://www.worldcat.org/libraries> (преузето 29. 5. 2018).

²⁰ Маја Анђелковић, Весна Абадић, „Уређивање Библиотеке манастира Студенице према савременим библиотечко-информационим стандардима”. Манастири и библиотеке чувари културне баштине: зборник радова (Ириг: Српска читаоница, 2018): 75.

²¹ <http://registar.nb.rs/scc/index.php> (преузето 29. 5. 2018).

смештај, обнову, детаљну библиотечку класификацију и дигитализацију грађе. Све већи број националних библиотечких институција, узима у озбиљно разматрање затечена стања књига при манастирима и упушта се у све озбиљније радове на обнови ових фондова. Пример добре праксе очувања културне баштине као и сарадње световних и црквених заједница јесте библиотека манастира Студенице. Она је такође и угледни модел-пионир у заједници српских манастирских библиотека. Висок степен уређености, прегледности и електронске претраживости фондова, као и њихова будућа рестаурација и дигитализација, оправдале су напоре да се на најлепши начин презентује српска културна баштина.

Литература

1. Анђелковић, Маја и Весна Абадић, „Уређивање Библиотеке манастира Студенице према савременим библиотечко-информационим стандардима”. *Манасџири и библиотеке чувари културне баштине: зборник радова*. Ириг: Српска читаоница, (2018).
2. Богдановић, Димитрије. *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*. Београд: Српска академија наука и уметности: Народна библиотека Србије, 1978.
3. Пандуревић, Јеленка, Анђелковић, Маја. *Крајка историја њисма, књига и библиотека*. Бања Лука: Универзитет: Филолошки факултет, 2014.
4. Св. Сава. *Студенички џиџик*. Београд: Народна библиотека Србије, 1994.
5. Стаматовић, Десанка. „Библиотекарство”. *Историја српске културе*, Горњи Милановац: Дечје новине, 1996: 281–288.
6. http://www.rastko.rs/knjizevnost/liturgicka/svsava-sabrana/svsava-sabrana_03_c.html.
7. <http://www.hilandar.org>.
8. <http://www.vbs.rs/cobiss/index-sc.html>.

Summary: The work was created as a consequence of the engagement of the librarians of the University Library in Kragujevac within the framework of the project *Auditing and Expert Processing of the Studenica Monastery Library*. The article presents the need and proof of the importance of preserving cultural heritage in the case of a successful reconstruction of the Studenica monastery library, as well as the catalog processing of library publications in electronic form. Historical aspects of the creation and development of the monastery libraries and their influence on the literacy and culture of the Serbian people were considered. The possibility of further expansion of engagement on the conservation and digitization of library material would be a great help in working for scientists of philology, historical, archaeological and theological provinces. The reconstructed and modernized library of Studenica monastery became a role model for other monasteries, making the first step towards a different affirmation of these special libraries.

Keywords: monastery library, reconstruction, funds, catalog processing, cultural heritage, Monastery Studenica.